

Anmeldelser

Thomas Thomsen: Fynske skillingsviser.
Odense Bys Museer 2006, 168 s., 98 kr.

Det er næppe for meget sagt, at den forskningsmæssige interesse for skillingsviserne indtil for nylig har været særdeles sparsom. På trods af de billige visers store udbredelse og gennemslagskraft som et af de forgangne århundreders mest læste, og sungne, medier, er det som også universiteterne har følt sig for fine til at beskæftige sig med "lejlighedssangene" fra fortiden. Enkelte har dog holdt fanen højt. Folkemindeforsker Iørn Piø har af flere omgange behandlet skillingsvisernes ukronede udgiverkonge, Julius Strandberg, og Lise Lyng Falkenberg har i sin ph.d.-afhandling fra 2003 beskæftiget sig med den gemte – og glemte – nyhedsformidling i skillingsstrykkene. Sidst, men ikke mindst, har Thomas Thomsen, selvudnævnt visekolportør, udfoldet et stort arbejde for at udbrede kendskabet til de gamle viser. Efter i 1980 at have udgivet "Farvel til Danmark. De danske skillingsvisers syn på Amerika og på udvandringen dertil 1830-1914", har Thomsen de seneste syv år fulgt op med en række regionale viseudgivelser.

"Fynske skillingsviser" er sidste skud på stammen. Odense Bys Museers fine skriftrække: "Fynske Fortællinger" lægger sider til 33 viser fra slutningen af 1800-årene – ti der var kendte, og 23 som igen bør kendes. Af de førstnævnte ti, som alle kom i store oplag, handler de fem om den kærlighed, som forfattere og publikum til alle tider har sværmet for. Men hovedparten af bogen drejer sig om nyhedsviserne, der på mange måder var udgivernes "bread and butter". Det var her, den daglige indtjening lå, og det var derfor alfa og omega, at visen udkom samme dag, som begivenheden indtraf.

"Fynske skillingsviser" er smukt illustreret med fotografiske optryk af skillingsvisernes forside, mens selve teksten formidles med latinske bogstaver. Viserne ledsages af forfatterens kommentarer, og i de tilfælde, hvor der til visen medfulgte en beretning, typisk fra aviserne, er denne også trykt. Men særlig heldigt er det, at viserne bringes med samtidige melodier; de fleste anvist af viseskribenten selv. Samtlige melodier er bragt med nutidig becifring af musiker Keld Nørgaard, der således gør Thomas Thomsens skillingsviser meget mere end bare akade-

misk interessante. "Fynske skillingsviser" appellerer mest til viseentusiaster, men den historisk interesserede vil også finde sig underholdt af de ofte drabelige fortællinger – og forhåbentligt pirret af skillingsvisens forskningsmæssige muligheder.

Henrik Hvid Dalnæs

Günter Weitling: Fra Ansgar til Kaftan. Sydslesvig i dansk kirkehistorie 800-1920 (udgivet af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, nr. 51), Flensborg 2005, 440 s., 248 kr.

Titlen fortæller i grunden det hele: det handler om Sydslesvig i *dansk kirkehistorie*, og det er der en grund til. Kristendommen kom nemlig til Danmark sydfra, og den centrale person, Ansgar, havde netop sit virke i det sydslesvigske område. Det var her, missionsarbejdet indledtes, og det var her, Danmarks tilværelse som kristen nation tog sin begyndelse. Denne danskhed blev fastholdt i flere århundreder frem, men efterhånden som de slesvigske her-tuger optrådte stadig mere selvstændigt, kom forbindelsen til at hænge i en stadig tyndere tråd. Gottorperne indledte en fortyskning af kirkesproget (s. 182ff), og selv om nationalfølelsen ikke var opfundet, og selv om sproget ikke var den eneste faktor heri, var det alligevel tegn på, at Slesvig kirkeligt set gik sine egne veje i forhold til Danmark.

Én ting er imidlertid hvad fyrsterne foretog sig, en anden er hvad befolkningen gjorde. Under pietismen dukkede der folkelige bevægelser op flere steder. Speners tanker spredte sig, og ligesom da Ansgar kom, og da Luthers tanker dukkede op, strømmede de pietistiske ideer til Danmark via Slesvig. Den såkaldte "anden reformation" var i fuld gang, men inden længe viste der sig et modtræk i form af oplysningstidens rationalistiske kristendom. Rationalisterne havde muligvis nok den officielle magt over kirkelivet, men folkeligt stod den vakte præst Claus Harms stærkere. Han gjorde op med rationalisterne og stille roligt banedes vejen for den nationalfølelse, som de fleste frem for noget

forbinder med 1800-årenes Slesvig. Nederlaget 1864 gav i enhver henseende nye vilkår. Dansk-sindede præster måtte i de fleste tilfælde forlade deres embeder, medens de tysksindede fik en frontplacering. Gammel dansk kongeloyalitet forlangtes udskiftet med prøjsisk og kirkesproget fungerede ikke kun som formidlingsprog, men i høj grad også som en aktiv stillingtagen i en national konflikt. Generelt giver Weitling imidlertid indtryk af en ret stor forståelse for danskheden blandt Slesvigs tysksindede generalsuperintendenter – altså biskopper. Theodor Kaftan var den sidste store generalsuperintendent i Slesvig indtil 1920. Peter Friedrich Petersen, som overtog embedet i 1917, nåede ikke at sætte sit præg på udviklingen frem til 1920 og er derfor uden relevans, som Weitling bemærker på side 363.

Dermed er vi fremme ved forklaringen på bogens titel: *Fra Ansgar til Kaftan*. Selv om Grundtvig aldrig for alvor slog igennem i Sydslesvig, henter Weitling alligevel inspirationen til titlen hos den store salmedigter, som i 1826 skrev salmen "Tusind år stod Kristi kirke", hvor det i vers fem hedder: "Tak, vor Fader, for dem alle fra Ansgarius til Balle!" (DDS 343) N. E. Balle var Sjællands biskop frem til 1808, så der har vi parallellen.

Det er på alle måder ganske imponerende, hvad Weitling har præsteret. At skrive mere end tusind års kirkehistorie, kan ikke mange gøre alene, og det er da også fuldt forståeligt, at fremstillingen først og fremmest trækker på den trykte litteratur. På den anden side afslører litteraturfortegnelsen, at Weitling selv er bredt og godt funderet inden for emnet og har benyttet en omfattende mængde litteratur, så vi er i gode hænder. Det primære kildemateriale angår først og fremmest fremstillingens seneste år. De forskningshistoriske afsnit er, hvor de forekommer, klare og velgørende for forståelsen af udviklingen, og fremstillingen er generelt præget af stor nuanceridgdom og evne til at se en sag fra flere sider. Denne forstående indstilling nyder generalsuperintendent Adler eksempelvis gavn af, selv om langt de fleste historikere har set hans tyskfremmende og folkesprogsforagtede virke i lyset af den nationalpolitiske udvikling og derfor givet ham et dårligt skudsmål (fx s. 265). Generalsuperintendenterne efter 1864, Godt og Kaftan, var også bedre end deres rygte, og vi får indtil flere eksempler på deres store forståelse for folkesprogets velsignelser.

Det er måske unødigt pedanteri at nævne, at når konkordieformlens afvisning i 1570'erne trækker i dansk retning, så glemmer Weitling, at kong Frederik II's egen broder, hertug Hans den Yngre af Sønderborg, bakkede op om konkordieformlen, men han havde kun få og små

sydslesvigske besiddelser (Glücksborg og Nykirke), så det er måske forklaringen på udeladelsen (s. 177ff).

I forbindelse med krigen 1848 omtales Als som det eneste danskkontrollerede område i Slesvig, men samme situation gjaldt da vist også Ærø. En enkelt meningsforstyrende fejl er biskop Boesens fødselsår 1779 på side 315. Det skal rettelig være 1797 (hvad der også står ved illustrationen s. 316), men ellers er bogen i det store og hele fri for trykfejl.

Illustrationerne er gennemførte, og billedteksterne supplerer den løbende tekst på bedste vis. Det er simpelthen en glimrende og indsigtfuld bog, Günter Weitling har skrevet. Let at læse og god at blive klog af.

Karsten Hermansen

Vibeke Binder: En pioner fra Vendsyssel: landmand, jurist og politiker Jens Kristian Larsen, 29. august 1840 – 16. december 1926, Ulsted, Aalborg, København, Hjørring: en biografi. Forlaget Nord-press, 2006, 96 s., 128 kr.

Ebbe Rabjerg: En bondedrengs oplevelser. Et tidsbillede. Eget forlag. I kommission hos Forlaget Underskoven, 2006, 104 s., 148 kr.

På sine gamle dage nedskrev Jens Kristian Larsen (1840-1926) sine erindringer med titlen "Hans Livssaga og Erindringer" på 114 foliosider plus det løse. Disse erindringer handler om Larsens barndom på gården Sdr. Rottrup i Ulsted sogn i Vendsyssel, hans otte år som latinskoleelev på Aalborg Katedralskole og tiden som jurastuderende i København, herunder hans ni år lange forlovelse. Endvidere skildres hans karriere som sagfører i Aalborg, hans besiddelse fra 1870 af den fædrene gård samt ikke mindst hans virksomhed som politiker og iværksætter. Jens Kr. Larsen var 1882-87 og 1893-95 medlem af Folketinget, opstillet for partiet Venstre. Han var erklæret tilhænger af Bojsens forligspolitik, hvilket i sidste ende kostede ham pladsen på tinge ved valget 1895. Han tog i 1885 initiativ til dannelsen af Landbosparekassen i Aalborg, hvis første direktør og bestyrelsesformand han var indtil 1888, og han medvirkede ved oprettelsen af andre vigtige foretagender til gavn for den nordjyske landbostand, så som Andelssvineslagteriet for Aal-

borg Amt 1891, Sæbybanen 1899 samt ikke at forglemme Spare- og Lånecassen i hjemsoget Ulsted 1874. Han har ikke opnået nogen omtale i Dansk Biografisk Leksikon, men han har til gengæld gjort sig uddødelig inden for dialektforskningen ved i 1914 at udgive en omfattende ordbog over vendelbomålet.

Thv. overlæge dr. med. Vibeke Binder, et oldebarn af Jens Kr. Larsen, har efter rådslagning med Hals Museum inddraget disse erindringer i den knap hundrede sider store bog, "En pioner fra Vendsyssel". Ifølge bogens titel er der tale om en biografi af Jens Kr. Larsen, men i virkeligheden fremstår bogen som en amputeret udgave af oldefaderens selvbiografi. Omtrent to tredjedele af bogens tekst består af ordrette, ofte 5-4 sider lange, uddrag af manuskriptet, mens den resterende tredjedel af stoffet indeholder referater og sammenfatninger af Larsens værk samt i tilknytning hertil Binders egne, men langt fra originale, kommentarer til stoffet. Der er ikke, hvad der ellers ville have været oplagt, søgt efter supplerende oplysninger i arkiverne, og hvad angår andet materiale – aviser, jubilæumsskrifter, lokalhistoriske skrifter – er sådant nok omtalt i litteraturlisten, men kun sparsomt inddraget i teksten. Bogen er illustreret med fine fotos af Jens Kr. Larsen og medlemmer af hans familie.

Vibeke Binders udvælgelse af stoffet har ikke altid været lige heldig. Ofte sidder man som læser tilbage med en fornemmelse af at være unddraget interessante historiske finesser. Det gælder f.eks. Jens Kr. Larsens store indsats for oprettelsen af Landbosparekassen i Aalborg, som omtales med et godt fire sider langt uddrag af manuskriptet, hvad der i og for sig er fint nok, for det er interessant stof. Larsen blev sparekassens første administrerende direktør og bestyrelsesformand, men måtte efter kun tre års virke opgive begge poster efter et "bevægende bestyrelsesmøde og generalforsamling". Disse begivenheder, som for Jens Kr. Larsen utvivlsomt har betydet et alvorligt tilbageslag i hans karriere, omtales kun på et par linjer s. 64. Vi får altså ikke noget at vide om årsagerne til Larsens afgang, bortset fra at der var tale om "uenighed". Året efter måtte han i øvrigt lukke sin sagførervirksomhed i Aalborg.

Vibeke Binders bog indeholder som nævnt interessante udpluk af Jens Kr. Larsens erindringer, men nogen karakteristisk, endelige bedømmelse af hans liv og virke får man ikke. Til sammen udgør de mange uddrag kun en mindre del af Larsens samlede manuskript. Som læser kunne derfor man have ønsket sig, at de mange resurser, som er anvendt på denne bog, var blevet investeret i en mere komplet og fagligt præsentabel udgivelse af Larsens erindrin-

ger plus eventuelt hans tolv artikler fra 1901 i Aalborg Stiftstidende om forfatningskampen, omtalt s. 85-86. Der kan ikke være tvivl om, at Larsens manuskript indeholder et historisk set vedkommende materiale, som når langt omkring i tid, rum og emnekreds, og som kunne give os indsigt i idéverden og selvforståelse hos en særegen personlighed fra datiden, en akademisk dannet, standsbevidst vendelbobonde med målbevidste, men uforløste ambitioner som bondefører.

Ebbe Rabjerg, født 1924, har udsendt sine barndomsindringer "En bonde drengs oplevelser. Et tidsbillede", hvad der – i betragtning af hans høje alder – er godt skuldret. Han kunne med fordel have skrevet en passende indledning og afslutning på bogen, så læseren fik lejlighed til at stifte nærmere bekendtskab med forfatteren. Der står således ikke ét ord om, hvem Ebbe Rabjerg er, og hvad han har bedrevet i de 64 år, der er gået siden 1942, det år, hvor han afslutter sin fortælling. Når Rabjergs lille bog fortjener at blive anmeldt her i *Fortid & Nutid*, skyldes det, at den indeholder selvbiografisk stof af almen historisk interesse: barndommen på landet i en periode, hvor den traditionelle, århundredgamle livsform blandt bønderne nærmede sig sin afslutning.

Rabjergs forældre var ejere af gården Bjerglide i Højmark en halv snes kilometer sydøst for Ringkøbing; moderen arbejdede en årrække som skolelærer i Højmark. Ebbe Rabjerg blev født som det 13. barn i familien, og efter ham kom endnu en dreng til verden; fire børn, alle piger, var tidligere døde som spæde. Takket være en blændende hukommelse er Rabjerg i stand til igennem en lille snes afsnit, ét for hvert af årene 1924-42, at skildre opvæksten i denne langt fra atypiske vestjyske familie. Det sker ved hjælp af en lang serie af små episoder, som skildres med en rigdom af detaljer og i et veloplagt og velskrevet sprog. Der er egentlig ikke nogen sammenhæng mellem disse episoder, men ét bestemt tema kommer hurtigt til at dominere fremstillingen: børns vilkår som arbejdstagere derhjemme på gårdene.

At børn på landet allerede tidligt i deres opvækst blev pålagt store arbejdsforpligtelser er ikke noget nyt. Den ene barndomsindring efter den anden omtaler børnearbejdet, ikke mindst hyrdelivet, som regel i positive og idylliserende vendinger. Det er også velkendt, at landbrugets organisationer og dets politiske repræsentanter lovpriste børnearbejdets pædagogiske og socialiserende betydning, hvilket f.eks. gjaldt ovennævnte Jens Kr. Larsen og ikke at forglemme politikerens J.C. Christensen, selv opvokset som hyrde- og tjenestedreng i Vestjylland.

Ebbe Rabjerg piller nådesløst glorien af denne lovprisning af børnearbejdet på landet. Arbejdet var ifølge ham ikke kun endeløst kedeligt og fysisk nedbrydende, men direkte beskidt og modbydeligt. Hans trang til som barn bare at "nyde livet og traske rundt" fik han aldrig tilfredsstillet. Fra 6-årsalderen blev han pålagt arbejdsopgaver af en art, som langt oversteg hans evner og fysiske konstitution. Hvis arbejdsindsatsen ikke tilfredsstillede faderen, blev drengen straffet med pisk, spark eller såkaldte huskekager, dvs. slag i hoved og i ansigt, foruden naturligvis verbale ydmygelser. De mange eksempler er hårrejsende, nærmest pinagtige, ikke mindst fordi de med Rabjergs egne ord er forsøgt beskrevet uden "selvynk og bitterhed", hvad der stort set lykkes ham. Det er bogens fortjeneste, at den så klart dokumenterer eksistensen af denne form for vanrøgt af børn, selv om det naturligvis ikke har været normen på landet i det 20. århundrede. I Rabjergs tilfælde er årsagen til de utålelige vilkår i første række den mentalt uligevægtige og utilregnelige fader, men man kan heller ikke se bort fra, at der mange steder på landet indtil vore dage har hersket en århundredlang revselseskultur, der alene i kraft af sin blotte eksistens har legitimeret en udbredt vold mod børn. Først i 1997 blev forældres ret til fysisk afstraffelse af børn endegyldigt ophævet i Danmark.

Asger Simonsen

Birgit Als Hansen og Morten Aaman Sørensen: Ornamenterede middelalderlige gulvfliser i Danmark. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bind 23. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København 2005, 226 s., rigt illustreret, 375 kr.

Teglbrændingskunsten kom til Danmark i Valdemarstiden og gav sig udtryk i prægtige bygningsværker som klosterkirkerne i Sorø og Ringsted, kirken i Kalundborg, domkirkerne i Roskilde og Århus samt Dragsholm slots palatium. Her fremlægger forfatterne, der i en menneskealder har arbejdet for Nationalmuseet med arkæologiske kirkeundersøgelser, et stort og ihærdigt indsamlet materiale, der demonstrerer, hvorledes den nye teglbrændingskunst faktisk satte sine allerfineste frugter på datidens gulvflader. Bogens egentlige hovedtekst udgøres af en 30 siders "indledning". Et efterfølgende katalog på 122 sider er opstillet efter flisetyper og produktionssteder, så vidt muligt

kronologisk. Og endelig gør et 52 sider langt "topografisk afsnit" rede for fundstederne i alfabetisk rækkefølge.

Fliserne er af almindeligt moræneler, gerne kvadratiske, rektangulære eller rombeformede i formater op til 24x36 cm. Dekorationen består af stemplede ornament, mønstre, bladværk og dyrefremstillinger, der er presset ned i lerfladen inden påføring af glasur og brænding. I en vis periode har man endog fyldt den indpressede fordybning ud med importeret, hvidt pipeler, som efter brændingen frembringer et fint spil mellem det klart gule motiv og teglets rødbrune grundfarve.

De ornamenterede flisegulve var i høj grad en klosterkunst, der især dyrkedes hos cistercienserne, og som fra klostrene bredte sig ud til de omliggende landsbykirker. Helt centralt stod Sorø kloster, hvor man omkring Hvideslægtens grave har afdækket dele af et gulv med små rombeformede fliser, der kan dateres o. 1170-80. Ved sådanne tidlige gulve brugte man til motivet små og gerne flere træstempler. Det store afsæt i produktionen kom o. 1250, da man lagde fremstillingen mere industrielt an bl.a. ved brug af større træstempler, der prægede hele flisefladen. Nogle stempler blev brugt så længe, at de blev slidt eller gik i stykker. Det sidste kan man bl.a. se derved, at fliserne af og til bærer aftryk af de søm, der har været brugt til reparation af stemplet!

Sorømunkenes former og mønstre blev tidligt overtaget i Ringsted og Skovkloster (nu Herlufsholm) samt af op imod 50 landsbykirker. Da der her hyppigere har været brugt slidte stempler, formodes det, at småkirkerne har lånt gamle stempler i Sorø. Det fremgår dog, at også en mere uafhængig produktion har været sat i værk. Antager man, at gulvet i en landsbykirke har krævet ca. 4-5000 fliser, bør der i alt være produceret ikke mindre end hen ved 30.000 fliser med hele 25 forskellige Sorøstempler. Her har forfatterne virkelig kunnet afdække et stykke tidlig industrihistorie.

I forhold hertil har fremstillingen i de andre landsdele været minimal og praktisk taget alene knyttet til cistercienserklostre. De jyske fliser i Vitskøl, Tvis, Øm og Løgumkloster har flere fællestræk; og produktionerne har det til fælles, at de stort set ikke er nået ud til landsbykirkerne. De samme forhold gør sig gældende for det skånske Herrevads Kloster. Og går vi nordud i Skandinavien, finder vi slet ingen ornamenterede gulvfliser.

Der var altså tale om et kulturfænomen, der havde sin nordligste blomstring i det danske område. Efter produktionens store blomstring i anden halvdel af 1200-tallet bemærkes en vis nedgang i kvaliteten; og efter 1350 døde kun-

sten ud. Dens sidste udøvere synes sjovt nok at have befundet sig på sjællandske kongeborge som Gurre og Søborg.

Det er i høj grad tale om en materialepublikation, og en meget smuk publikation. Alle fliser er vist både i farvefoto og i bemærkelsesværdige tegninger, der har omsat de mere eller mindre slidte mønstre og figurer i Birgit Als Hansens fine streg. Til præsentationens kvaliteter hører også katalogets supplerung med et topografisk afsnit, der gør det muligt behændigt at angribe spørgsmålene fra flere sider. Det fungerer virkelig godt. Lad så være, at man alligevel savner et indeks.

Man kan næsten ikke være bekendt at bede om mere. Og dog. Fra Øm kloster stammer en hel frise af kvadratiske vægfliser med figurscener, der nok nævnes i indledningen, men som ikke får nogen katalogbehandling, da det jo ikke er gulvfliser. Vist så. Men da de ellers på enhver måde svarer til gulvfliserne, havde det været nærliggende med yderligere et lille afsnit eller en ekskursion med 'beslægtet materiale'. Derved kunne også kirkernes få glaserede teglstenspiscinaer (udslagsvaske til liturgisk brug) være kommet med. Og man ville med en forholdsvis beskedent ekstrainsats have kunnet præsentere middelalderens danske flisekunst i sin helhed.

Man kan også savne en egentlig diskussion af dateringerne og den danske fliseproduktions plads i forhold til det sydlige udland. Det er især ærgerligt, fordi man i katalog og noter

fornemmer, at det er spørgsmål, forfatterne har gjort sig mange kvalificerede overvejelser om. For dateringens vedkommende ligger præmisserne åbenbart i ikke ringe grad i Sorø Klosterkirkes gulvkronologi, hvor branden 1247 danner et vigtigt skel. Men hvorfor får vi næppe nok en eneste jævnførelse med det udenlandske materiale?

I betragtning af flisekunstens udspring og særlige blomstring i klostrene kunne man også have ønsket nogle overvejelser om dens stilling som netop klosterkunst. Det gælder internt, hvor mange fliser har netop den type af geometriske mønstre, som cistercienserne foretrak – også til deres glasmalerier – fordi ordensreglen modsatte sig stærke farver og figurativ udsmykning. Og det gælder eksternt i forhold til landsbykirkerne, hvor man længe har diskuteret, hvilken rolle klostrene generelt har spillet for udbredelsen af middelalderkunsten. Her er et sjældent konkret materiale, hvis udsagnskraft man gerne ville se prøvet.

Disse spørgsmål kan blot illustrere, hvor væsentligt et nyt materiale, der nu er blevet tilgængeligt for middelalderforskerne. Af hensyn til de udenlandske er indledningen i sin helhed oversat til engelsk. Derimod har man ikke sat nogen engelsk titel på bogens titelblad, hvilket jo ville have gjort det lettere for internationale 'netsøgere' at finde frem til denne bemærkelsesværdige publikation.

Ebbe Nyborg